

Lengyel András

Az illegális KMP föloszlatása és József Attila

1

A történeti irodalomban ismert tény, hogy 1936 nyarán az illegálisan működő Kommunista Magyarországi Pártját föloszlatták. A föloszlató azonban a mai várakozásokkal ellentétben nem a represszív államhatalom volt, amellyel a párt harcban állott, hanem maga a párt – pontosabban az a nemzetközi szervezet, amelynek része volt, amelyhez tartozott. E tény kétségkívül bír némi pikantériával, ám ha jól belegondolunk, nincs benne semmi különösebben meglepő. A döntés szervezetspecifikus döntés volt. Ahogy ugyanis a katolikus egyház, vagy ma a transznacionális tőke intézményrendszere is valójában egy, a lokalitások fölött álló, egyközpontú, hierarchizált világszervezet, amelynek centruma mint a szervezetspecifikus „igaz hit” egyedül autentikus meghatározója és képviselője a lokalitások széles mezőnye fölött regnál – a nemzetközi kommunista mozgalom is csak ilyen egyközpontú, hierarchikus szervezet volt. A magyar párt neve emblematikusan fejezte ki ezt, önmagát a Komintern „magyar szekciója”-ként nevezve meg. Amikor tehát 1936-ban megszületett a döntés a magyar párt föloszlatásáról (voltaképpen szervezeti életének ideiglenes szüneteltetéséről), legitim döntés született, s a döntést a szervezet önkorrékcója indokolta. A sztálini-dimitrovi Komintern-vezetés az 1935-ös, úgynevezett „népfrontos” fordulat jegyében kiiktatta működéséből a merev és rugalmatlan, az új politikát nem követő magyar pártot, hogy helyébe egy, az „új vonalat” értő s követő, lazább, de szélesebb körű szervezeti hálót próbáljon kiépíteni.

A helyzet paradoxája természetesen nyilvánvaló és egyben nagyon mély. Az akciót irányító hatalmi centrum, amelyet a köztudat J. V. Sztálin nevével kapcsol össze, kétségkívül véres, és az egész mozgalmat deformáló politikai erőterként határozta meg a történéseket. (Szimbolikus, hogy nem sokkal később a „nyugati marxizmus” radikális, de antisztálinista vonulata a Szovjetunióban bekövetkező fejleményekről már mint Thermidorról, azaz az ellenforradalom győzelméről beszélt.) Ugyanakkor, s ez is kétségtelen, a nácizmus elleni összefogás programja olyan program volt, amelynek történeti jelentőségét – s pozitív szerepét! – mai távlatból sem lehet elvitatni. Egy alapjaiban „problematicus” szerveződés tendenciájában mindenképpen pozitív törekvéséről volt tehát szó.

Ám bármily paradox is a helyzet, amelyet a döntés előállított, mindent mérlegre téve bizonyos: a fordulat az addigi beidegzettségeket hordozó tagsággal, az addigi struktúrában, spontán módon nem volt lebonyolítható. Így a világszervezet centralizált és hierarchikus illetékes irányító szerve, fölrúgva minden elvileg létező demokratikus előföltevést, csak saját öntörvényei szerint, „felülről” tudta „levezényelni” az önkorrékción igényű változtatásokat. S így a lebonyolítás során a fordulat szükségképpen anomáliákkal terhődött meg – a szervezet saját, immanens „logikája” szerint is.

A tét azonban, szögezzük le, igen nagy volt: az egyre nagyobb teret nyerő nácizmus megállítása, vagy legalábbis szétterjedésének korlátozása.

Nyilvánvaló tehát, az illegális KMP föloszlatásának történetében jóval több rejlik, mint egy szimpla „pártügy”. A folyamat elemzése s analitikus leírása általános történeti és szervezetszociológiai szempontból is igen tanulságos monográfiatéma lehetne. Arra a munkára, amely egy ilyen vizsgálattal járna, magam, persze, sok okból, nem vállalkozhatom. De szerencsére már az is, ami speciális nézőpontomból – József Attilának e folyamatban való részvételét föltárva – megállapítható, önmagában is érdekes és tanulságos, s túlmutat a szorosabb értelemben vett „életrajzi” horizonton.

2

Itt azonban mindjárt adódik az első kérdés: hogy került a történetbe József Attila? A szakirodalom szerint ekkor, 1936 nyarán már régen szakított a kommunista párttal, sőt már elméletileg is leszámolt mindazzal, ami korábbi „kommunista” korszakát jellemezte. S tény, egy sor nagy konfliktus vitathatatlanul már mögötte volt. Sőt, ekkor már a *Szép Szó* (e jellegzetesen „urbánus” folyóirat) szerkesztője volt, „mellékesen” pedig – kései, nagy verseinek megalkotója. Egy, az átlagos illegális kommunistákénál lényegesen összetettebb s intellektuálisan magasabb rendű beállítódás megtestesítője.

A történet kulcsa, magyarázata, mint oly sokszor máskor is, a csendőrségi nyomozóosztály egyik jelentése. „1937. augusztus 1-én a páncélos határőrs egyik tagja azt a bizalmas jelentést tette a páncélos csendőrőrsön, hogy bizalmas értesülése szerint a kommunisták Csehszlovákiából Cigándnál kommunista röpirat csomag szállító vonalat építettek ki.” (Beránné et al. szerk. 1977. 238.) A csendőrségi gépezet azonnal beindult, s miután 1937. november 16-án Cigánd és Sárospatak között a vonaton tetten értek egy „kommunista sajtótermékeket” szállító futárt, úgynevezett „nyílt nyomozásba” kezdtek. A nyomozást „a miskolci 7. vegyesdandár sajtóosztálya, illetve a m. kir. kémelhárító osztály vezette a miskolci 7. csendőrnnyomozó alosztály, a csendőrnnyomozó osztályparancsnokság törzsalosztálya és a sárospataki csendőrőrs támogatásával” (Beránné et al. szerk. 1977. 238.). A nyomozás eredményéről vitéz Sellyei Vilmos, a csendőrnnyomozó osztály parancsnoka 1937. december 9-én egy hat és fél oldalas gépelt jelentésben számolt be fölötteseinek. Jelentése két részlete szempontunkból közvetlenül is fontos és érdekes.

Az egyik részlet az, amelyikből egyértelműen kiderül, hogy a nyomozó szervek teljesen tisztában voltak a KMP aktuális helyzetével: „A Kommunista Magyarországi Pártjának külföldön tartózkodó irányító szerve (K. M. P. – K. B.) az évek hosszú során egymást követő letartóztatások, gyakori pártoálságok után 1936. év nyarán azzal az indoklással, hogy a KMP nem tartotta be és nem tudta keresztül vinni a Komintern 1935. évi VII. kongresszusának »Egységfront« tárgyban hozott határozatait, a KMP illegális pártkereteinek a működését a Komintern Végrehajtó Bizottságának jóváhagyásával időlegesen felfüggesztette. Tagjait beparancsolta a legálisan működő szociáldemokrata párt- és szakszervezetekbe azzal, hogy ott igyekezzenek hangulatot teremteni a sokat hangoztatott »Egységfront« létrehozása mellett. Ezzel egyidejűleg a külföldön irányító szervek kutattak olyan emberek után is, akik előzőleg a KMP-ban és a KMP irányítása mellett működött Egyesült Szakszervezeti Ellenzékben is törekedtek már a szociáldemokrata párt és szakszervezetek tömegeivel az együttműködést megteremteni.” (Beránné et al. szerk. 1977. 238–239.) Ez a gondolatmenet, az általános helyzetkép rögzítésén túl, utolsó mondatában már József Attila ismételt képbe kerülésének valószínű okát is megadja. A költő mint „régí”, de régebben is együttműködés-párti, az „egységfrontos” elképzelésekbe beleillő expárttag kerülhetett be a szervezők szemhatárába.

A másik részlet, amely bennünket közvetlenül érdekelhet, a nyomozás során letartóztatott Vértés Györgynek (1902–1976), a legálisan megjelenő *Gondolat* szerkesztőjének (nyilván kikényszerített) vallomásán alapul. A vallomás – nyomozói szempontú – hozadékát vitéz Sellyei így összegezte: „1936. augusztus havában felkereste Vértés Györgyöt Budapesten a Radó-féle nyomdában egy dr. Gráll vagy Králl nevű nyitrai (Csehszlovákia) lakos ügyvéd s [a] Balatonszárszón a közelmúlt napokban [1937. dec. 5-én] öngyilkossá lett József Attilára mint közös

ismerősükre hivatkozva közölte Vértessel, hogy irodalmi ügyben szeretne vele tárgyalni. Ebből a célból a Belvárosi kávéházban létrehozandó találkozót beszéltek meg, ahol valóban megjelent József Attila is. Egy ideig irodalmi dolgokról beszélgettek, majd József Attila távozása után dr. Gráll ismertette Vértessel a K. M. P. illegális pártkereteinek felfüggesztését azzal, hogy [a] Csehszlovákiában élő egyik magyar kommunista emigráns, aki Grállnak jó ismerőse, szeretne e tárgyban Vértessel Bécsben tárgyalni. Vértés Gráll ajánlatát elfogadta, mire Gráll átadott neki egy darab 100 dolláros bankjegyet, hogy abból a kiutazását fedezze, a fennmaradt összeget pedig fordítsa a »Gondolat«-tal kapcsolatos kiadásokra.” (Beránné et al. szerk. 1977. 239.) A jelentés a továbbiakban beszámol arról, hogy Vértés később csakugyan kiutazott Bécsbe, s ott találkozott az ismeretlennel, aki „elmagyarázta Vértésnek a K. M. P. illegális pártkereteinek a Komintern általi feloszlását. Majd részletes tájékoztatót kért Vértéstől a magyarországi állapotokról és Vértés múltbani mozgalmi tevékenységéről. Abban állapodtak meg, hogy Vértés folytatja a fent vázolt módszerek szerinti tevékenységét.” (Beránné et al. szerk. 1977. 239.)

A jelentésből annyi azonnal s egyértelműen kiderül, hogy az „új vonal” (egyik?) helyi – budapesti – rezidense Vértés György lett, s ehhez a közvetítő a külföldiek és Vértés közt József Attila volt. De – olvasva a jelentést – nem megkerülhető a kérdés, igaz-e az, amit a jelentés állít? Vértésnek, ismeretes, ma meglehetősen rossz híre van a József Attila-kutatók körében, Horváth Iván például (aki persze nem a legelfogulatlanabb ítése e folyamatoknak) Vértést egyenesen hiteltelen konfabulátornak tartja. S tagadhatatlan, hogy elhibázott könyve (Vértés 1967) következtében, ha Vértés a fönti történettel, mondjuk, az 1960-as években állt volna elő, az lett volna róla az általános vélekedés, hogy „fényezi magát”. Ám a történet, amit megismertünk, nem a hatvanas években, hanem 1937-ben került rögzítésre, s nem egy „pártveterán” regélte el, hanem egy vallomásra kényszerített letartóztatott. S 1937-ben ezzel a beismeréssel Vértés nem fényezte magát, hanem – ellenkezőleg – saját börtönbüntetését „alapozta meg”. Elképzelhetetlen tehát, hogy „többet” vallott volna be, mint ami csakugyan megtörtént s amit már nem tudott elhallgatni vallatói elől. Az persze elvi lehetőségként fölmerülhet, hogy Vértés csak azért beszélt éppen József Attila közvetítői szerepéről, mert a költő a jelentés megírása előtt nem sokkal úgyis meghalt, ergo rá lehetett kenni bármit – felelősségre vonni érte már úgysem tudták volna. Ez azonban esetünkben nem több, mint spekulatív logikai eshetőség. A tények, amelyeket más forrásokból ismerünk, megerősítik s kiegészítik azt, amit Vértés beismerő vallomása alapján a csendőrségi jelentés állít.

3

A másik szál, amely ide, a közvetítés tényéhez vezet, a költő levelezése alapján rekonstruálható.

Forbát (polgári nevén dr. Fuchs) Imre (1898–1967), a Nyitrán élő jeles, de mára némileg elfelejtett költő (s „civilben” orvos) 1936. július 20-án levelet írt József Attilának. Levele tartalma szempontunkból egyszerre nyílt, és ugyanakkor sokat sejtetően enigmatikus. Nyílt, mert már első mondata képbe hozza a csendőrségi jelentés emlegette titokzatos Grállt: „Dr. Grál Vili, kedves jó barátom fog Veled beszélgetni sok minderről, amit szeretnénk nyélbe ütni.” (JALEV 459.) Rejtélyes, mert a levél a „sok minden”-re inkább csak utal, semmint megnevezi azt. „El fogja mondani [ti. Gráll], hogy a nagy magyar kulturerejéssel párhuzamosan itt nálunk [ti. a csehszlovákiai magyarok közt] is kezd mozogni, erjedni. Az érdeklődés egyszerre a legintenzívebben Felétek irányul. Csodálkozva figyeljük a fiatal tehetségeknek ezt az inflációját, éhesen olvassuk nagyszerű folyóiratjaitokat.” (JALEV 459.) Ez a fölvezetés, némi homállyal, de a csehszlovákiai magyar progresszió és a Szép Szó közötti kapcsolatfelvétel lehetőségeire látszik utalni: „Talán tudjátok, hogy szép magyar progresszív újságunk jelenik meg, ahol állandóan írnak és referálnak Rólatok. Nos ezt valahogy orgánikusán szeretnénk összekapcsolni. Beszélj

meg Grállal az összeköttetés lehetőségeit, kérlek, ígérd meg, hogy információs levelekre és cikkekre számíthatunk. Minden szükséges diszkréció garántálva lesz.” (JAlev 459–460.) Hogy pusztán irodalmi kapcsolattartásnál mégis többről volt szó, az utolsóként idézett mondat konspiratív fölhangja, a „diszkréció” ígérete félreérthetetlenül jelzi. De annyi így is bizonyosnak látszik, a kapcsolattfelvétel közvetlen – bevallott – oka, vagy talán inkább csak ürügye az irodalmi érintkezés megteremtése volt.

Utólag visszatekintve nem kétséges, már ez is, az úgynevezett progresszív körök közötti együttműködés is az új, legális jelenlétre törekvő „népfrontos” politika egyik lehetősége, megvalósulási terepe volt. Ha csak ennyiről lett volna szó, már ez is beszédes lenne. A levél kézbesítése azonban maga is konspiratív jellegű volt, Forbát nem postán küldte meg, hanem dr. Grál Vilmos útján, kézből kézbe juttatta el a címzetthez. Ez a tény szépen kiderül Grál keltezetlen, de bizonyosan e napokban, 1936. július 20. és 25. között papírra vetett sorából:

Kedves József Attila!

Nyítráról jövök és feltétlenül beszélnem kell önnel. Különböző üzeneteket hozok különböző kultúrtényező[k]tól és Forbát Imrétől levelet. – Cserépfalvival megbeszéltem, hogy ½ 11 kor nála leszek. – Legyen szíves jöjjön el szintén oda. –

Üdvözlettel

Dr. Grál

Jelenlegi címem:

Dr. Grál Vilmos

István király szálloda

A levél, amely a budapesti István király Szálloda levélpapírján olvasható, a közreadók textológiai applikációja szerint 1936. július 25. előtt született (JAlev 460.), a levélhez fűzött jegyzet szerint pedig július 24-én (JAlev 704.). Úgy vélem, a Nyítráról már 20-án vagy 21-én Budapestre érkező Grál nem várt 24-éig, s mindjárt pesti szállodai elhelyezkedése után, tehát már 21-én vagy 22-én kereste a költőt – méghozzá a Szép Szónál, amelynek kiadója akkor Cserépfalvi Imre volt. S Grál Cserépfalvival találkozott is. Ezzel újabb út nyílt meg előtte József Attilához.

Itt kell elmondani, hogy Grál Vilmos levele, rövidsége ellenére, beszédes dokumentum, sok mindenről árulkodik. Egyrészt kiderül belőle, Grál többszörösen „beajánlatta” magát József Attilához, hiszen Forbátra is, Cserépfalvira is hivatkozik. Így, bár nem ismerte a költőt személyesen, mégsem az „utcáról” állított be hozzá. Másrészt, s ez még fontosabb, üzenete – minden konspiráltsága ellenére – sokat sejtető: „Különböző üzeneteket hozok különböző kultúrtényező[k]tól”. Ez a megfogalmazás, amely Forbát levelére csak ezen üzenetektől elválasztva, mintegy captatio benevolentiae gyanánt hivatkozik, nyilvánvalóvá teszi, hogy pesti útja nem egyetlen célú út volt, s nem is pusztán két költő között kívánt közvetíteni: célja más, ennél több volt. S ha jobban belegondolunk, eleve valószínűnek látszik a föltételezés, hogy az irodalmi ambíciókat nem mutató nyitrai ügyvéd aligha két költő személyes nexusának újraélesztéséért utazott a magyar fővárosba.

„Különböző üzeneteket hozok különböző kultúrtényező[k]tól” – e mondatban formállogikailag is sok minden benne rejlik.

Itt azonban egy újabb kérdés merül föl: ki volt ez a Grál Vilmos? Forbát Imre levelére Grálról József Attila ezt jegyezte föl: „Dr. Grál Vilmos ügyvéd Nitra.” (JAlev 703.) Fönnmaradt Grálnak egy valamivel későbbi, József Attilának címzett borítékja is (a borítékra később még vissza kell térnünk), a föladóról ez a következőket adja meg: U. Dr.

William Grál / Advocat – Rechtsanwält Úgyvéd / Nitra Masarykova ul. 32. / Telefon 2092. – Post. spar. Praha 2053. Vagyis Grál Nyitrán a Masarykova utcában lakott, telefonja volt, s a csehszlovák köztársaságban élve és praktizálva is utónevét németes (William), vezetéknévét magyaros (Grál) alakjában használta: minden jel szerint tehát egy magyar–német–szlovák kultúrkörben mozgott. Számláját egy prágai pénzügyvezető vezette.

Ezt a – sajnos nem túlságosan bőséges – adatsort, kérésemre, a pozsonyi Magyar Kultúra Múzeuma igazgatóhelyettese, Sipos Sylvia még néhány adattal ki tudta egészíteni. 2010. január 20-i e-mailjében a pozsonyi Komensky Egyetem jogi karának anyakönyvei, a Szlovák Nemzeti Könyvtár kéziratárának adatbázisa, valamint a Nemzeti Emlékezet Hivatala archívuma alapján Grálról a következőket írta: *„A pozsonyi egyetem jogi karán végzett 1925-ben, eredeti neve Kohn William. Később Nyitrán praktizált, és nemcsak József Attilával volt kapcsolatban, hanem egy Magyarországról Szlovákiába, Nyitra mellé települt zsidó származású szlovák íróval is, Gejza Vámoshoz írt levelei a martini Nemzeti Könyvtár archívumában található. Utolsó adat róla egy 1946. 3. 12-i keltezésű meghívó, amely Grál Vilmos nyitrai ügyvédet a Szlovákia Kommunista Pártja központi bizottsága ülésére hívja Pozsonyba.”* Majd 2010. április 12-én egy újabb e-mailben egy pótlást is küldött az életrajzhoz: *„Újabb adalék Grál Vilmoshoz: 1949-es telefonkönyv szerint Nyitrán Grál Vilmos dr. ügyvéd, magánlakása: Svätováclavská ul. 20. (Szent Vencel utca), telefonszáma: 2503.”* Ezekből a szórványos, de számunkra becses adatokból néhány fontos dolog egyértelműen kiderül. Mindenekelőtt: Grál 1901 körül született, 1936-ban tehát kb. 35 éves volt. Eredeti nevéből (Kohn) ítélve nagy valószínűséggel föltételezhető, hogy felvidéki zsidó családban született (még az Osztrák–Magyar Monarchiában), s mint ilyen, értelemszerűen több kultúra határán szocializálódott: zsidó, magyar, német és szlovák kötődése egyaránt lehetett. Az 1946-os meghívó léte pedig a maga esetlegességében is perdöntő szempontunkból. Az, hogy a háború után nem sokkal Szlovákia Kommunista Pártja központi bizottságának ülésére volt hivatalos, kétségtelenné teszi, igazolja, hogy volt mozgalmi múltja. Mozgalmi előélet nélkül magyarként vagy németként 1946-ban ilyen pártpozíciója nem lehetett volna. Ez azt valószínűsíti, hogy a harmincas években a csehszlovák párt tagja volt, szolgálatait magyar ügyekben többes kötődése és magyar kapcsolatai miatt vehették igénybe a magyar párt-ügyeket Csehszlovákiából irányítani próbáló Komintern-megbízottak. S Grál, úgy látszik, a háborút túlélte, sőt – legalábbis egy ideig – a háború utáni magyarellenes csehszlovákiai politikát is. (Hogy 1946-ig, sőt 1949-ig elkerülte a kitelepítéseket, az már önmagában is mozgalmi múltja indirekt bizonyítéka.)

Mindaz tehát, amit ma tudhatunk róla, beleillik a csendőrségi nyomozás eredményeibe, s valószínűsíti, hogy a Vértes György vallomása alapján eszközölt nyomozati anyag autentikusan adja vissza Grál Vilmos 1936 nyári budapesti útjának célját.

4

Hogy Grál Vilmos és József Attila 1936 nyarán személyesen is találkoztak és tárgyaltak, azt nemcsak a csendőrségi nyomozóosztály jelentése igazolja, de azon túl egy sor közvetlen és erős adat is. Forbát Imre kézben vitt levele eljutott a címzetthez (a levélen szerepel is a költő autográf rájegyzése), József Attila megkapta Grál levelét is, s bizonyíthatóan találkoztak is, hiszen a Forbát-levélre írott rájegyzése szerint tudta Grálról, hogy ügyvéd (erre Forbát nem utalt, tőle ezt József Attila nem tudhatta), a tény pedig – emlékeztetőül – érdemesnek vélte írásban is rögzíteni. Sőt, ezekben a július 20-a és 25-e közötti napokban többször is találkoztak. Először minden jel szerint Cserépfalvi Imrénél, hármásban, majd – tőle elbúcsúzva, ha rövid ideig is – kettesben kellett megbeszélniük a Vértesrel való találkozást, azt követően pedig, immár Vértesrel hármásban, a Belvárosi kávéházban. Ez a három megbeszélés időben széthúzódik, hiszen Grál Vértesrel való első találkozásakor (a Radó-

nyomdában) már túl volt a József Attilával való megismerkedésen: ekkor már hivatkozott rá. Sajnos pontosan nem állapítható meg, hogy e három találkozás valamelyikén-e, avagy egy újabb, már a Vértessel folytatott megbeszélés utáni negyedik alkalommal, de tény, József Attila Grált már mint „barátját” levélben József Etelkának is beajánlotta. Az 1936. július 25-én kelt autográf levél, nagyon jellemzően, a következőket mondja (JAlev 460.):

*Drága Etelkém,
kérlek, fogadd kedvesen Grál dr barátomat, füröszd tejbe-vajba, mígnem – valószínűleg szerdán,
vagy csütörtökön én is megérkezem.*

Hogy vannak gyermekeid? Hát a csacsi?

Ölel mindnyájatokat

A

A „tintával írott levél bélyeg nélküli borítékkal” maradt fön (JAlev 704.), a címzett tehát nem postán kapta meg, hanem – föltehetően – a beprotezsált Grál kézbesítette azt. József Etelka ekkor, mint a boríték címzéséből kiderül, nem Hódmezővásárhelyen tartózkodott, hanem Balatonszárszón, ahol a Makai család kezelésében lévő Palota panziót vezette. Grált tehát a költő e panzióba protezsálta. Július 25-e, amikor a levél megszületett, szombati nap volt, lehet, hogy Grál még aznap leutazott Szárszóra, de lehet, hogy csak másnap, vasárnap utazott. Szerda-csütörtök pedig, amikor saját szárszói érkezését ígerte a költő, július 29–30-a volt. S József Attila ekkor tartotta is szavát: 29-én már bizonyosan nem volt Pesten. A Molnár Tiborhoz aznap írott köszönőlevél, amelyet Ignotus Pál és József Attila együtt jegyzett, gépelt levél, s a költő nevét a gépelés fölé idegen kéz írta oda. Azaz aznap, 29-én Pesten már nem tudták vele aláírni a szerkesztőségben legépelte levelet. Nagyon valószínű tehát, hogy Grál és József Attila 29-én Szárszón újra találkoztak, s valamennyi időt ekkor együtt töltötték. (A levélben megfogalmazott kérdés úgy szólt, hogy Etelka fogadja kedvesen Grált, fürössze tejbe-vajba, „míg nem” ő, azaz József Attila maga is megérkezik. Az előzetes tervek szerint tehát Grál be akarta várni Szárszón a költőt.)

A Komintern-küldött Grál és az exkommunista költő tehát, bár korábban nem ismerték egymást, ebben a 20-a és 30-a közötti másfél hétben kétségkívül közelebbi kapcsolatba kerültek egymással.

5

Miről tárgyalhatott Grál és a költő? A dolog természete szerint erről közvetlen dokumentum nem maradt, sőt nem is igen maradhatott fön. Az élőszo, ha rögzítetlen marad, elszáll, márpedig ezek a beszélgetések tipikusan olyan eszmecserék lehettek, amelyeknek megörökítése sem Grálnak, sem a költőnek nem állt érdekében. A legfontosabb mozzanatot azonban a csendőrségi nyomozásról készült jelentés elmondja: a külföldi pártküldöttet József Attila „összehozta” a hazai illegális pártmunka egyik irányítójául kiszemelt Vértés Györggyel. S e szerepvállalás, azt kell mondanunk, egyes irodalomtörténészek előítéletével ellentétben nem is lehetett idegen az exkommunista költőtől. Az „egységfrontos” új orientáció ugyanis éppen azzal a rugalmatlan, merev pártvonallal fordult szembe, amellyel korábban József Attilának is konfliktusai voltak, s az új orientáció éppen arra törekedett, amit egy ideje már József Attila is célként ismert föl: az úgynevezett fasizmus elleni széles körű összefogásra. Formailag persze ekkor nem lett, nem is lehetett új párttag (erre – szándékaitól függetlenül – nem volt lehetőség, hiszen a magyar párt ekkor nem is létezett, föl volt oszlatva!), de az új orientációt jelentő „csehszlovák” kapcsolattal az összeköttetés megteremtődött, sőt – bizonyos jelekből következtetve – egy ideig meg is maradt. S ezzel a költő kulturális mozgásteré megnőtt.

Az 1936 nyarán indult együttműködésnek a történetét persze csak egy módszeres külön kutatás rekonstruálhatja, de néhány dolog már ma bizonyosnak tetszik. Mindenekelőtt: a *Szép Szó* következő évi csehszlovákiai körútja, nyilvános estjei, legalább részlegesen, alighanem ide, József Attila 1936 nyarán létrejött összekötetéseihez nyúlnak vissza. Amit jelenleg konkrétan tudunk, az legalábbis ezt a föltevést erősíti. Olyannyira, hogy a Forbát Imre levelén olvasható egyik rájegyzés már mindjárt ebbe az irányba mutat: *Magyar Nap szerk. Moravska Ostrava Benesova 5.* (JAlev703.). Ez a cím, amelyet a Grállal folytatott megbeszélés(ek) eredményeként jegyzett föl a költő, s amelyre Forbát konkrétumok nélkül utalt, az az egységfrontos csehszlovákiai magyar lap volt, amely az új orientáció talán legfontosabb orgánumának tekinthető. Stoll Béla vonatkozó jegyzetében joggal hívja föl a figyelmet arra, hogy ez az 1936 és 1938 közt megjelent lap volt az, „amelyben számos József Attila-vers és -cikk (utánközlésben), valamint riport a Szép Szóról jelent meg” (Stoll, JAlev 704.). Ismeretes, a Moravska Ostraván megjelenő *Magyar Nap*ban látott napvilágot az a nevezetes *Van-e szociológiai indoklottsága az új népies irányynak?* című fontos nyilatkozat is, amelynek keletkezéstörténete, háttere máig föltáratlan – ám jellemző, hogy a *Szép Szó* is innen vette át saját szerkesztője megnyilatkozását.

S hogy ennek a Csehszlovákia és a *Szép Szó* közötti kommunikációs csatornának a működtetésében mások mellett Grálnak is volt szerepe, jól mutatja a már korábban említett üres boríték. 1936. szeptember 28-án ugyanis Grál már Nyitrán földadott valamit József Attilának, amit az másnap Budapesten meg is kapott (JAlev 707.). Sajnos nem tudjuk, mi volt a borítékban, a legvalószínűbb az, hogy valami nyomtatványt postázott a nyitrai ügyvéd, de figyelemre méltó, hogy ismerte József Attila új, Szárszó utáni címét: *Nagyságos / József Attila / úrnak / Budapest VI. / Teréz-körút 34. / „Club-penzió”* (JAlev 707.). Ez a tudása önmagában is „élő”, friss kapcsolatot föltételez.

Sajnos maga a kapcsolattartás – mivel eleve többé-kevésbé konspirált volt – részleteiben nem egykönnyen lesz átlátható. De számolni érdemes lesz vele. Sok minden, ami ma még „érthetetlen”, homályos részletként tűnik föl, megvilágosodhat, ha e kontextusban értelmezzük.

*

Az irodalmi s a teljességgel „irodalmon kívüli” csendőrségi források egybeolvasása, mint e példa is mutatja, olykor termékenyek lehetnek. S így, az ilyen egybeolvasás révén a maga szimbolikusságában válik fölismerhetővé az a tény is, hogy az a csendőrtiszt, aki a nyomozásról szóló jelentést megírta, aki tehát mintegy ellenőrzése alá vonta a fejleményeket, azonos azzal a csendőrezredessel, aki 1944-ben a délvidéki deportálások egyik irányítója volt. Aki, mint Nádás Péter (2004) esszéjének egyik szereplője, bár megmaradt az erőszakalkalmazás „szakszerű” keretei közt, kétszeresen is a theatrum mundi irodalmi szereplője lett.

Irodalom

Beránné et al. szerk. 1977: *Megfigyelés alatt... Dokumentumok a horthysta titkosrendőrség működéséről (1920–1944)*. Szerk. Beránné Nemes Éva és Hollós Ervin. Bp. 1977

Horváth Iván 1992: *József Attila és a párt.* = „Miért fáj ma is” *Az ismeretlen József Attila*. Szerk. Horváth Iván és Tverdota György. Bp. 297–324.

JAlev: *József Attila levelezése*. Összeáll. H. Bagó Ilona, Hegyi Katalin és Stoll Béla. Sajtó alá rend. és a jegyzeteket írta Stoll Béla. Bp. 2006

Nádás Péter 2004: *Látomás és szervezés*. A hetvenéves Yehuda Elkana arcképéhez. Élet és Irodalom, június 18. XLVIII. évf. 25. sz.

Vértes György 1964: *József Attila és az illegális kommunista párt*. Bp.